

Modernizáció, állami beavatkozás a periférián

Ugocsa vármegye és Nagyszőlős iparosodása a dualizmus korában

---

LÁSZLÓ ORBÁN

Modernization and State Intervention in the Periphery. Industrialization in Ugocsa County and Nagyszőlős during the Dual Monarchy Era

Keywords: periphery; industry; state intervention; Nagyszőlős (Vynohradiv, Ukraine); Királyháza (Koroleve, Ukraine); electrification; modernization; urbanization

---

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i4.07>

A dolgozat megírásánál elsősorban levéltári és sajtóforrásokat használtunk, hiszen nehézséget okozott, hogy részletekbe menő, gazdasági szakmunka nem készült Ugocsáról a dualizmus korát tekintve. Sokkal jellemzőbb az áttekintő – pl. Magyarország egészével vagy Kárpátaljával foglalkozó – gazdasági szakirodalom megléte, s bár fontos, de fragmentált történeteket tartalmaznak a vármegyéről. Mindezek ellenére számos levéltári és sajtóforrás tanúskodik arról, hogy a dualizmus második felében a Monarchia gazdasági szárnyalása elérte a perifériát is, sőt az említett források izgalmas és érdekes adatokkal szolgálnak az érdeklődő számára. Ennek fényében foglalkozunk az ipari fejlődés perspektíváival, a hegyvidéki akció¹ ugocsai eredményeivel és bemutatjuk Nagyszőlöst mint az ipar központját a vármegyében.

A századfordulós Ugocsa különleges hely volt a Monarchián belül. Teljes önállóságát csak 1896-ban kapta vissza, amikor saját főispánt és több, korábban hiányzó állami hivatalt is kapott. Megélénkült a társadalmi és a gazdasági élete, miközben politikai viszonyai inkább az országosakat követték. A lakosság folyamatosan és nagy arányban nőtt, erős volt a tengerentúli ki- és visszavándorlás is. A nemzetiségi viszonyok rendkívül színesek és bonyolultak voltak. Ugocsában országos szinten is magasnak számított

---

1 A magyar kormány 1897-ben elindított nagyszabású gazdaságfejlesztő és modernizáló programja, amely az északkelet-magyarországi gazdasági viszonyok fejlesztését tűzte ki célul. Mintának a nyugat-európai viszonyokat tekintették, s főként a svájci típusú gazdálkodás elemeit szerették volna meghonosítani.

a tömeges magyarosodás, melynek következtében 1900-ra relatív többségbe (42,9%) került a magyar anyanyelvű lakosság a ruszinnal (39,3%), a románnal (11,1%) és a német anyanyelvűnek besorolt zsidósággal (6,6%) szemben.²

A teljesebb kép érdekében egy-egy táblázatban bemutatjuk Ugocsa anyanyelvi és felekezeti összetételét és változásait 1870 és 1910 között, valamint a társadalom foglalkozási struktúra szerinti felosztását 1910-ben. Az utóbbi szükséges, hogy megértsük az iparnak mint gazdasági szektornak a növekvő, de még mindig másodlagos szerepét egy jellemzően agrárbeállítottságú társadalomban.

1. táblázat. Ugocsa anyanyelvi összetétele és a lakosság gyarapodása 1870–1910 között³

	1. Ugocsa egésze 2–6. Anyanyelvi bontás	A népszámlálásokhoz tartozó lakosság szám adatok és arányok (fő /%)					Összesített népszaporulati adatok (1881–1910)
		1870 ⁴	1881	1891	1900	1910	
1.	Ugocsa vármegye	67 498	65 377	75 461	83 267	91 683	+40,2%
2.	Magyar	21 371 /31,7	23 319 /35,7	28 852 /38,2	35 674 /42,9	42 677 /46,5	+83,0%
3.	Ruszin	34 363 /50,9	30 840 /47,2	32 076 /42,5	32 707 /39,3	34 415 /37,5	+11,6%
4.	Román	6 701 /9,9	8 419 /12,9	8 830 /11,7	9 265 /11,1	9 750 /10,6	+15,8%
5.	Német	5 061 /7,5	2 479 /3,8	5 447 /7,2	5 503 /6,6	4 632 /5,0	+86,8%
6.	Egyéb	2 /0,0	322 /0,5	256 /0,3	118 /0,1	209 /0,2	-35,1%

Ugocsa vármegyét anyanyelvi-nemzetiségi sokszínűsége mellett bonyolult vallási viszonyok jellemezték a századfordulón, ami bizonyos esetekben még a nemzetiségi és politikai meghatározottságnál is többet jelentett az emberek nagy részének. A vallási komplexitást és a hozzá kapcsolódó mutatókat jól meg tudjuk határozni a korszak népszámlálási adataiból. A vármegye felekezeti összetételének változásait bemutató táblázat az 1870–1910 közötti viszonyokat ábrázolja.

2 A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása, 208–209. p.

3 Saját szerkesztés. Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész, 840. p.

4 Az 1870-es népszámlálási adatok nem kérdeztek rá a lakosság anyanyelvére, de Keleti Károly a tankötelesek anyanyelv szerinti megoszlását alapul véve számításokat végzett erre vonatkozóan, adatait mi is közöljük, az összesített népszaporulati adatoknál azonban nem vesszük figyelembe.

2. táblázat. A fontosabb felekezetek %-os aránya és változásának iránya az előző adathoz képest

Ugocsa vármegye felekezeti összetétele a különböző népszámlálásokon (%)							
Felekezet	Év	1870	1880	1891	1900	1910	Index (1870–1910) 1870=100
Görögkatolikus		65,24	63,95 v	63,15 v	62,95 v	62,77 v	-2,47
Római katolikus		8,12	8,25 ^	8,22 v	8,72 ^	8,91 ^	+0,79
Református		16,55	15,67 v	15,53 v	15,52 v	15,27 v	-1,28
Izraelita		9,91	11,99 ^	12,48 ^	12,68 ^	12,92 ^	+3,01
Egyéb		0,18	0,14 v	0,62 ^	0,13 v	0,13 =	-0,05

3. táblázat. Az ugocsai társadalom foglalkozási struktúra szerinti felosztása 1891 és 1910 között⁵

Gazdasági ágazat	Év		
	1891	1900	1910
Az őstermelésben dolgozók (%)	83,9	80,0	81,2
A bányászat és kohászat, az ipar, a kereskedelem, a hitelügy és a közlekedés területén dolgozók (%)	11,5	12,3	16,0
Közforgalmi ágakban dolgozók és a szabadfoglalkozásúak (%)	3,0	2,7	2,2
Egyéb (%)	1,6	5	0,6

A legjelentősebb foglalkoztatási ág mind a három népszámlálási adatsort tekintve az őstermelésé volt, ami a mező-, kert- és erdőgazdálkodásból élőket, a különböző gazdasági tisztviselőket és kisegítőszemélyzetet s a napszámosok legnagyobb részét foglalta magában. A bányászat, a kohászat, az ipar, a kereskedelem, a hitelügy és a közlekedés területén dolgozók társadalmon belüli aránya viszont egy dinamikusan növekvő pályán haladt, ami jól mutatja ezeknek a gazdasági területeknek az egyre fontosabb súlyát.

Az országos háttér és a helyi sajátosságok

A gazdasági modernizáció kétségtelenül a dualizmus időszakában bontakozott ki igazán Magyarországon, s vele együtt Ugocsában is. Ennek szerteágazó vetületei voltak a közlekedéstől kezdve a háziiparon, a szövetkezeti és hitelrendszeren át egészen az állami és vármegyei gazdaságfejlesztő intézkedésekig. A századfordulón az ipar is egyre meghatározóbb szerepet játszott a modernizációban, a városodás folyamatát követte. A gyáripar általános fejlődésének feltételei az 1890-es évekre jelentek meg, az iparosodás mértéke

⁵ Saját szerkesztés. Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Negyedik rész, 626–641. p.

az 1910-es évekig folyamatosan nőtt. Átalakulások mentek végbe a vállalati struktúrában, emelkedett az alkalmazottak és a tisztviselők száma, csökkent a kézműipar jelentősége. (Beluszky 1990, 15. p.) A magyarországi gyáripár fejlődése az ország különböző régióiban eltérő mértékű volt: országos átlagban a 20 alkalmazottól kevesebb munkaerőt foglalkoztató üzemek száma 1890–1910 között 222,5%-kal növekedett, míg a 20 fő feletti alkalmazottal rendelkező gyárak száma 289,0%-kal. Ugyanezt megvizsgálva az északkelet-magyarországi vármegyék – Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa – esetében azt látjuk, hogy a 20 fő alatti alkalmazottal rendelkező gyárak mindössze 103,0%-kal növekedtek, míg a 20 fő feletti esetében már kiegyenlítősebb az eltérés, ugyanis ebben a gyártípusban 210,0%-os volt a növekedés. (Katus 1966, 199. p.)

A dualizmus idején az állam a liberális alapelvekhez mérten sokáig nem avatkozott bele a gazdasági folyamatokba, de később – különösen a századfordulóhoz közeledve – még a liberális politika feltétlen hívei is elismerték, hogy az államnak Európa ezen felében nagyobb szerepet kell vállalnia, mint nyugaton, s így az 1873-as gazdasági válságot követően az állami iparfejlesztés fokozatosan előtérbe került, főként a külföldi tőke bevonása végett. Megszületett az 1881. évi XLIV. tc.,⁶ a modernizáció útján haladó Magyarország első ipartámogató törvénye. 1890-ben ismét állami kedvezményeket kapott számos hazai vállalat, a hazai áruknek az államvasutakon történő szállítása kedvezőbb díjszabásban részesült, s a vállalatok támogatására létrehozták a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bankot. Mindezekon túl az állam támogatta a hitelrendszer még fejletlen részeit, az ipari szakoktatást, a közlekedést, s napirenden volt a vasutak államosítása is. Ez a típusú állami beavatkozás különösen az első világháború előtti két évtizedben vált jellemzővé, s így a gazdaság legjelentősebb beruházójává az állam lépett elő. 1913-ban pl. az állami ipari üzemek az ipari termelés 12%-át adták országos szinten. A mindenkori kormányok aktív gazdaságpolitikájának jól látható megnyilvánulásai voltak a századforduló táján indított gazdasági akciók, melyek egy-egy súlyos problémával küszködő régió elősegítésén dolgoztak, többek között Északkelet-Magyarország és Székelyföld vonatkozásában is. (Pál 2001, 182–184. p.) Éppen a hegyvidéki akció és a térségben megélénkülő ipari tevékenység folytán vetődött fel kormányzati körökben, hogy Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék váljanak ki a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara keretéből és hozzanak létre egy ún. felvidéki iparkamarát. Az ötlet a Szatmár vármegyei vezetést is érdekelte,

6 A hazai iparnak adandó állami kedvezményekről szóló törvény értelmében többek között kedvezményben részesültek azok a gyárak, amelyek Magyarországon addig elő nem állított cikket készítették, ezenkívül bizonyos fém- és hengerelt árut gyártó üzemek, munka- és gőzgépeket előállítók, a fegyvergyárak, számos élelmiszeripari üzem, malmok és könnyűipari üzemek stb. A kedvezmények között házadómentesség, adónemek – pl. keresetadó – alóli felmentés és a részvénytársaság formájában való létrejövételt terhelő bélyeg- és illeték megfizetésének mentessége is szerepelt. A kedvezményeket és a mentességeket a gyáraknak maguk kellett kérvényezniük. (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100044.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> [letöltés: 2024. márc. 12.]

akik képviseltették magukat az 1897. június 2-án tartott közgyűlésen, melyet a debreceni kamara és a kereskedelemügyi miniszter – Dániel Ernő (1895–1899) – hívott össze. A közgyűlésen a többség támogatta a különválást, azzal az indokkal, hogy a debreceni intézmény „[...] eddig se törődött a 3 megyével, onnan csak a magas kamarai adót szedte be s fordította saját reprezentacionális költségeire [...]”.⁷ A kamarai vezetés és a máramarosi küldöttek viszont erősen ellenezték az elválást, mivel „[...] ma ezen a czímen 3%-os pótdadó szedetik be, azonban az új kamara, ha felállítatnék legkevesebb 8–10%-okra rúgna fel”.⁸ Hiába volt tehát többségi támogatás, s ajánlotta fel Szatmárnémeti városa, hogy helyet biztosít az intézményi kereteknek és csatlakozik az új kamarához, mégsem mozdult előre a kezdeményezés, így a kereskedelem és az ipar általános érdekeinek érvényesítése nem került lokálisabb szintre.

Az ugoicsai bányáipar

Ennek a gazdasági ágazatnak a szerepe Ugocsában viszonylag jelentős volt, hiszen az öt kőbánya⁹ – amelyek közül az 1911-ben kibővített verécei már biztosan robbantásos technológiát használt, komoly biztonsági előírások mellett – önmagában is azt mutatja, hogy ez fejlődőképes ágazat volt.¹⁰ A kőbányák mellett az Avas-hegységben, Turc közepében¹¹ aranyat, ezüst- és vasércet bányásztak (Braun 2021, 353. p.), Kistrákokcson vas-

7 Ladányi Károly: A debreceni kereskedelmi kamara közgyűlése és a felvidéki iparkamara. *Ugoicsa*, 1897. június 20. 1–2. p.

8 Uo.

9 Az ugoicsai kőbányák nem szerepeltek a korszakban kiadott bányakalauzokban, de némelyikről vannak információink, mint pl. feketehegyi kőbányáról, vagy a Veréce és Rákospatak községek közelében működőről, melynek fejlesztése befektetőket is vonzott a vármegyébe, hiszen 1905-ben a említett két község kérvényezte a törvényhatósági bizottságtól egy, a kőbányát és a Veréce mellett elhaladó vasútvonalat összekötő iparvágány megépítését, ami a kőtermelést juttatná el a vasúthoz. A megépítést Reichman Ármin debreceni vállalkozó végezte el. (Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL) 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 317. bj.) Trachittufát bányásztak Bataracson és Rakaszon is, ami egy könnyen faragható, keresett építőanyag volt a korszakban. (Aczél 1908, 13. p.); *Szamos*, 1889. január 26. 6. p.

10 Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL), Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: SzSzBVL), IV. Megyei törvényhatóságok (1451–1950), 1102. Ugoicsa vármegye alispánjának iratai (1910–1919) (a továbbiakban: IV.1102). 2. kd. Reichmann Ármin Ugoicsa vármegye tekintetes Alispáni Hivatalának.

11 A turci Szent Imréről elnevezett bányában 1900-ban 12 állandó munkás dolgozott. A bánya ekkor csak ezüstöt termelt ki. Éves termelése 20,5 kg tiszta ezüst volt. (A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kerületét képező Hajdu-, Bihar-, Szilágy-, Szabolcs-, Szatmár-, Bereg-, Ugoicsa-, Máramaros vármegyének; továbbá Debreczen, Nagyvárad és Szatmár törvényhatósági joggal felruházott városnak közigazdasági viszonyairól az 1890. évben. Debrecen, 1891, 90–91. p.)

ércet,¹² Alsóveresmarton és Ilonokújfaluban agyagot. Legnagyobb jelentősége mégis a Nagytarna melletti aranyat, ezüstöt, ólmot és cinket bányászó Mihály-bánya elnevezésű létesítménynek volt. A bánya közel 14 km²-en terült el báró Perényi Zsigmond¹³ birtokán, s főleg külszíni fejtéssel foglalkozott. Bizonyítottan már az őskorban is folyt itt bányászat. A Nagy Jezura hegynél, valamint a Bánya-patak és a Jezura-patak összefolyásánál épült, közel a nagytarnai fürdőhöz. A bányát 1893-ban már iparvasút kötötte össze Királyházával. A létesítményt szászok alapíthatták, akik később kiszorultak erről a vidékről, s helyüket a bányászathoz nem értő román és ruszin telepesek foglalták el. Ezután az itteni bányaipar is hanyatlásnak indult. A teljes újraindítás gondolatára 1904-ig kellett várni, amikor megkezdődtek a felmérések, s „[...] a pénzemberek is kezdenek érdeklődni ezen nagy reményre jogosító dús aranytartalmú bányák iránt, alapos remény van, hogy rövid idő alatt az aranybányászat Ugocsában hatalmas lendületet vesz”.¹⁴ A nagytarnai Mihály-bánya termelési adatairól nincs információnk, de 1914-ben a bánya már piaci alapokon működő magánvállalkozás volt.¹⁵ Működtetője a Nagytarnai Jezura Mihály Betéti Társaság, igazgatója pedig a budapesti illetőségű Wolf Lajos volt.¹⁶

A bányászat fejlesztési lehetőségei között szerepelt a barnaszéntelepek kiaknázása, miután ismertté vált, hogy „[...] barnaszénkibúvások Tiszakirva mellett s a nyugati peremnek is több pontján – így különösen a turci (a bikszádihoz hasonló) mélyedésben – ismereteseek.”¹⁷ A lelőhelyek kitermelésére azonban nem került sor, ugyanúgy, ahogyan a nagy lehetőségekkel bíró kő- és színesfém-bányászat is csak egy kibontakozó, de kiteljesedni nem tudó ipari szektor képét mutatta a korszakban.

A hegyvidéki akció és Ugocsa

A gazdaságfejlesztés legjelentősebb intézkedéscsomagja a korszakban kétségtelenül az 1897-ben indított hegyvidéki akció volt, amely már nem az egyes gazdasági ágazatokra fókuszált elsősorban, hanem területi alapon működött. Az akció a Magyar Királyság északkeleti részében élő ruszin lakosság gazdasági és életkörülményeinek javítását tűzte ki elsődleges céljának, ami azonban éreztette hatásait az északkeleti vármegyék más nemzetiségeinek életében is. Az ipar és a bányászat teljesítménye eze-

12 Magyar Bánya-Kalauz, 113. p., http://www.epa.hu/02000/02000/00008/pdf/EPA02000_magyar_banya-kalauz_1914_102-116.pdf (letöltés: 2022. júl. 11.)

13 A Perényiek ugoicsai illetőségű főnemesi család. Számos főispánt és országgyűlési képviselőt adtak a vármegyének, de az országos politikai életben is jelentős szerepet játszottak.

14 *Magyarország*, 1904. február 11., 13. p.

15 Nagytarna Jezuri-Mihálybánya, 3–6. p.

16 Magyar Bánya-Kalauz, 113. p.

17 *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1913. március 15., 340. p.

ken a területeken jóval elmaradt a magyarországi átlagtól. A hitelszövetkezeti rendszer fejletlen volt, miközben az uzsora virágzott. (Nagy 2009, 23–25. p.)

A megoldás előkészítésében és a folyamat elindításában fontos szerepet játszott Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspök (1891–1912) is, akinek jó politikai érzéke, valamint Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa országgyűlési képviselőivel közösen benyújtott memoranduma arra készítette a kormányt, hogy haladéktalanul kezdje meg a gazdasági akciót, amely a lakosság földhöz juttatása, az állattenyésztés fejlesztése és hitelszövetkezetek alakítása terén fogalmazta meg a fő céljait. (Braun 2021, 320–321. p.)

A földművelésügyi minisztérium által létrehozott hegyvidéki kirendeltséget 1897-től Egán Ede vezette, majd halála után 1901-től Kazy József vette át az irányítás feladatait. Egán pontos felmérést készített az akció beindítása előtt a havasi legelőterületek nagyságát illetően vármegyei bontásban, mely szerint Ugocsát a teljesen sík vármegyék közé sorolta, ahol nincsenek havasi rétek, (Braun 2017, 35. p.), ami viszont nem fedte le maradéktalanul a vármegye adottságait.¹⁸ A hegyvidéki kirendeltség eleinte csak Bereg vármegye Szolyvai járását érintette, a rendkívüli sikerek miatt azonban 1899-ben Ung vármegyéét, 1900-ban Máramaros vármegyéét, 1903 és 1904 folyamán pedig Zemplén, Ugocsa és Sáros vármegyék hegyvidéki részén élő lakosságát is csatlakoztatták az akcióhoz. (Braun 2021, 321. p.) Ugocsa tekintetében már 1901-ben megnyílt a programhoz való csatlakozás lehetősége, de az a vármegyei vezetés ellenállása miatt ekkor még meghiúsult. (Braun 2017, 185. p.) Azt, hogy Ugocsát – Unghoz és Máramaroshoz képest – miért később vonták be az akció keretébe, Egán Ede így fogalmazta meg: „Ugocsa vármegyében [...] eddig az állami segély-aktiót még azon okból nem indítottuk meg, mert egyik, az ugocsamegyei főispán Ő Méltóságánál múlt évben tett magánlátogatásom alkalmával a főispán úrnak, valamint ifj. báró Perényi Zsigmond képviselő úrnak jelenlétében az ugocsamegyei alispán oda nyilatkozott, hogy nekik az állami aktióra szükségük nincsen.”¹⁹ Az említett alispán véleményünk szerint Becsky Emil²⁰ volt, látva azonban a szomszédos vármegyékben elért eredményeket, nincs tudó-

18 A vármegye mintegy fele síkvidék, az északkeleti és délkeleti részen inkább dombság és középhegység volt. A főként ruszinok és románok által lakott hegyvidéki részen valóban nem voltak havasi legelők, de a legeltetés mint állattenyésztési forma alkalmazható volt és hagyományokkal is rendelkezett Ugocsában.

19 Egán Ede miniszteri biztos jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a máramarosi rutének tömeges kivándorlása ügyében készült emlékirata tárgyában. 1901. július 10. In Kemény 1956, 871. p.

20 Becsky ugocsai kötődésű hivatalnok és politikus volt. A hivatalnoki ranglétra szinte minden fokát bejárta. A vármegyében árvaszéki ülnök, elnök és tiszteletbeli főjegyző is volt. 1896-tól 1910-ig Ugocsa alispánja, majd 1910-től 1917-ig főispán volt. Rendkívül jól ismerte a helyi viszonyokat, kevés ember látott rá jobban a vármegyei politikára. Kezdeti ellenállása

másunk arról, hogy ő vagy más vármegyei vezető személyiség később is hasonló megjegyzést tett volna.

A hegyvidéki kirendeltség működése az északkeleti vármegyékben szinte kormányzati szerv jelleggel történt. 1905-ben nem a vármegye kérvényezte az aszály sújtotta ugocsai mezőgazdaság támogatását, hanem az említett kirendeltség, igaz, egyszerre több vármegyét érintve a szövegben. Az indoklás a rendkívül rossz kukorica- és burgonyatermés volt, s az, hogy „[...] a népnek nincs módjában az egészséges átalakulást biztosító hitelszövetkezeti áruraktárak útján élelemről gondoskodni – kénytelen a tengerit a helybeli kereskedőktől a megfelelő kínálat hiányában önkényesen megszábotott árban és minőségben megszerezni”.²¹ Az idézett mondatrész azt támasztja alá, hogy 1905-ben a földművelésügyi minisztérium még nem tartotta megfelelően kiépültnek az északkeleti vármegyék hitelszövetkezeti hálóját, így végül a kirendeltség 600 000 korona értékben kért kukoricavásárlási jogot, melyből 500 000 koronányit értékesített az aszályos vármegyék lakosságának, százezernyit pedig szétosztott a leginkább rászorulóknak között s a szállítás költségeit fedezte belőle.

A *Nagyszőlősi Hírlap*²² 1908-ban foglalkozott a hegyvidéki kirendeltség vármegyei eredményeivel. Eszerint az akció az eredeti gazdaságsegítési irányokat már messze túl lépve működött, hiszen hozzá köthető a Berberka-patak medertisztítása Alsósárad mellett, 10 000 korona értékben, Felsősárad és Kisrákóc községek részére rendkívüli államsegély kiutalása a közutak építési költségeire, vagy az 1906-ban létesített tiszapéterfalvai mintagazdaság részére 1750 korona támogatás gépek, eszközök, állatok, vetőmagvak formájában. Jól megfigyelhető az is, hogy Ugocsában a hegyvidéki kirendeltség főként kisgazdák számára nyújtott különböző irányú segítséget, pl. ingyenes vagy kedvezményes vetőmagok (zab, lóhere, burgonya, bükköny, komócsin, őszi búza) osztásának és értékesítésének formájában, ami 1907-ben összesen 19 községben valósult meg. Ugyanebben az évben a vármegye huszonhárom községében tízfilléres kedvezményes áron nemes gyümölcsfaoltványokat értékesítettek.²³

---

okát nem ismerjük, de tevékenysége mindig a vármegyei viszonyok előmozdítására irányult. 1905-ben ő érte el, hogy Ugocsa csak részben kapcsolódott be a Fejérváry-kormányval szembeni vármegyei ellenállásba, abból a megfontolásból, hogy a szembekerülés túlságosan sok veszélyt rejthet magában a vármegye közigazgatási függetlenségére nézve. (Cieger 2003, 91. p.)

21 MNL Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 27 Polgári kori kormányhatósági levéltárak – K szekció (1770–1973), Miniszterelnökségi Levéltár (1850–1973), Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944). (a továbbiakban: K 27). 1905.12.09., 67–70. p.

22 1907–1914 között fennálló politikai, gazdasági és társadalmi lap Ugocsában.

23 A hegyvidéki gazdasági akció 1907. évi működésének ismertetése, különös tekintettel Ugocsa- és Máramaros vármegyékre. *Nagyszőlősi Hírlap*, 1908. december 17., 1–2. p.

A hegyvidéki kirendeltség fontosnak tartotta a szakember-utánpótlást is, így folyamatosan szervezett tanulókat az Alsóverekén felállított mintagazdaságba, akik között ugocsaiak is voltak. Mivel eleinte mindössze 12, majd néhány évvel később már 16 tanuló kerülhetett be a képzésbe²⁴ – komoly felvételi kritériumok mellett, amit nehéz volt teljesíteni –, így a mintagazdaságban való tanulás nem válhatott tömeges jelenségé az ugocsai gazdálkodni vágyók között. (Braun 2017, 141–142. p.)

Megfigyelhető az is, hogy a hegyvidéki kirendeltség szakemberei tisztában voltak a helyi viszonyokkal, s ahhoz igazították a gazdasági segítségnyújtás formáját is. 1907-ben tenyésztőtelepeket telepítettek a Batár-patakba, a Tarna-patakba, a Kis-Tiszába, a Szelszki-patakba és az Ilosva-patakba is, ami ismereteink szerint máshol nem volt jellemző, s egy ugocsai történelmi-gazdasági sajátosság, a ráktenyésztés és halászat újbóli meghonosítására tett kísérlet lehetett.²⁵

Problémát jelentett a nagyobb tej- és húshozamú szarvasmarha-állomány meghonosítása, mert az ebből született üszőborjakat a gazdák sok esetben nem hagyták meg további tenyésztés végett, hanem levágták s hústermékként kezelték. Ennek megakadályozására más vármegyék példájára Ugocsa két községében a kirendeltség bevezette az ún. üsződíjazást, melynek során – csak a kisgazdákat érintve – öttől harminc korona jutalmazásban részesülhettek a tenyésztők. (Braun 2017, 155. p.) Az állattenyésztéshez köthetően a lipicai tenyészméne elhelyezése Magyarországon, Alsókaraszlón, Salánkon, Kökényesden és Nagytarnán történt, s a vármegyei gazdasági egyesület által fenntartott, már meglévő csikónevelő telepeket is segítélyezték.²⁶ Ezen a ponton vált szembevetővé a hegyvidéki kirendeltség és az Ugocsában már korábban meghonosított kis- és háziipar összefonódása is, amely főként a kosárfonó szövetkezetek anyagi támogatásában, új kosárfonó üzemek létesítésében (pl. Nagyrákócon és Rakaszon), vagy egy kistrákóci faipari termelőszövetkezet megalapításában nyilvánult meg.²⁷

Nem maradt el a hitelszövetkezetek rendszerének erősítése sem, a kirendeltségnek köszönhetően 1911-re már számos ilyen intézményük működött a vármegyében,²⁸

24 A hegyvidék gazdasági talpraállítása. *Magyar Nemzet*, 1904. február 21., 10. p.; *Görög Katholikus Szemle*, 1911. április 30., 3. p.

25 A hegyvidéki gazdasági akció 1907. évi működésének ismertetése, különös tekintettel Ugocsa- és Máramaros vármegyékre II. *Nagyszőlősi Hírlap*, 1908. december 24., 2. p.

26 Uo.

27 Gazdasági felügyelőség Nagyszőlősen. „*Heti Szemle*”, 1911. június 14., 5. p.

28 A hitelszövetkezetek számának hirtelen gyarapodásával kapcsolatban maga Egán Ede is úgy gondolta, hogy azt a helyi értelmiségnek vagy a helyi szakembereknek kellene vezetnie: „[...] a 4 vármegye hitelszövetkezeteinek létesítésére, vezetésére és ellenőrzésére vonatkozólag állandó behatását azonban idővel, ha a szövetkezetek száma szaporodni fog, csak oly képen látnám keresztülvihetőnek, ha az egyes vidékeken egy-egy lelkeszt vagy más köztisztelőben

sőt a szövetkezeti mozgalom beindítása végett Halmiban gyümölcsértékesítő szövetkezet, Nagytarnán pedig fogyasztási és értékesítő áruraktár létesítése történt.²⁹ A kirendeltség irányítása alatt 25 ugcasai szövetkezet működött, ami azt mutatja, hogy létrejöttük az 1899–1911 közötti időszakban folyamatos volt, sőt taglétszámukat is folyamatos növekedés jellemezte, így a hegyvidéki kirendeltség munkája a hitelszövetkezeti hálózat létrejöttében megkérdőjelezhetetlen.³⁰

A hegyvidéki akció ugcasai működésének hatásosságát fokozva 1907-ben id. Lator István³¹ földbirtokost, okleveles erdészt, törvényhatósági bizottsági tagot a földművelésügyi miniszter a hegyvidéki kirendeltség ugcasai vezetőjévé nevezte ki,³² aki Nagyszőlős központtal látta el feladatait. Mindemellett 1911-ben Nagyszőlősön gazdasági felügyelőség is létrejött, szintén id. Lator István vezetésével.³³ Ezzel a hegyvidéki kirendeltség nagyrészt átvette a gazdasági fejlesztések koordinálást, de tőle függetlenül is megjelentek hasonló irányú fejlesztések, ill. állami beavatkozások, pl. ún. ínségsegélyek formájában. 1912-ben a Kisbáonyban történt tűzvész kárainak enyhítésére a belügyminisztérium 8000 korona kamatmentes, nyolc év alatt visszafizetendő kölcsönt nyújtott a településnek.³⁴

Összegezve a megismert ipari sajátosságokat és a hegyvidéki kirendeltség vármegyei tevékenységét, elkészítettük a vármegye és Nagyszőlős ipari térképét.

álló személyt oly értelemben bízám meg [...]” (Egán Ede, a „hegyvidéki akció” miniszteri biztosának jelentése Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a „Bereg, Ung és Ugocsa megyék hegyvidékén, valamint Máramaros megye területén alakítandó hitelszövetkezetek” tárgyában. In Kemény 1956, 853. p.)

29 Gazdasági felügyelőség Nagyszőlősön. *„Heti Szemle”*, 1911. június 14., 5. p.

30 A hegyvidéki akció ugcasai kiterjesztéséig mindössze négy hitelszövetkezet működött a vármegyében: Salánkon (létrejött: 1898), Nagytarnán (1900), ill. Nevetlenfaluban (1901) és Ölyvösön (1901). Ezután 1910-ig még 21 hasonló intézmény alakult.

31 Id. Lator István (1860. május 20., Tiszasásvár – 1919. február 20., Nagyszőlős) gazdasági tevékenysége mellett a nagyszőlősi állami gyermekmenhely gondnoka is volt. Fia, ifj. Lator István (1894. augusztus 19., Tiszasásvár – 1975. február 27., Makó) földbirtokos volt. Ifj. Lator István fia, Lator László (1927. november 19., Tiszasásvár – 2023. július 17., Ispánk) többszörösen kitüntetett Kossuth-díjas magyar költő, műfordító, esszéista, a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja. (A Beregszászi M. Kir. Állami Főgimnázium XXIII-ik évi értesítője. Beregszász 1913.; <https://www.geni.com/people/Istv%C3%A1n-Lator-de-Visk/6000000008483443987> [letöltés: 2023. október 15.]; <http://nemzetmuvesze.hu/nehai-kituntettek/lator-laszlo/> [letöltés: 2023. október 15.]

32 *Határszéli Ujság*, 1922. november 5., 7. p.

33 Gazdasági felügyelőség Nagyszőlősön. *„Heti Szemle”*, 1911. június 14., 5. p.

34 MNL OL K 27 1912.03.27. 2.

1. ábra. Ugocsa vármegye ipari térképe 1890–1918³⁵

35 Saját szerkesztés. A térkép forrásai: Terv. Gönczy Pál: Ugocsa vármegye állami-törvényhatósági és viczinális közutainak forgalmi térképe. Budapest, 1916.; Kereskedelemügyi m. Kir. minisztérium: Ugocsa vármegye közúti és kőbánya térképe. Budapest, 1918. (<https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/1645/?list=eyJxdWVyeSI6ICJrXHUwMTUxYlx1MDBiW55YSB1Z29jc2EifQ> (letöltés: 2024. jan. 7.))

Nagyszőlős „város” mint gazdasági központ

Az ipar központja minden kétséget kizáróan Nagyszőlős volt, melynek gazdasági felvirágzása szintén az Osztrák–Magyar Monarchia időszakára esett. Országos szinten némileg korábban, már az 1850-es években is elindult egyfajta gazdasági modernizáció, hiszen kiépült egy korszerű adórendszer, megszűnt a belső vámhatár, elindult a telekkönyvezés és az ország kataszteri felmérése. 1850-ben megszervezték a kereskedelmi és iparkamarákat, 1851-ben szabályozták, majd 1859-ben teljesen szabadabbá tették az iparúzést. A céheket ekkor még nem szüntették meg, de az 1872-es ipartörvény átalakította őket ipartársulatokká. (Katus 2012, 283. p.) Nagyszőlős mindebbe csak néhány évtizedes csúszással kapcsolódott be, s a fellendülő ipar egyre inkább városi jelleget kölcsönzött a nagyközségnek, melyet egyébként még a vármegyei és a helyi hivatalok is városként említettek a hivatalos dokumentumaikban.

Beluszky Pál regionalista, társadalomföldrajzi kutató szerint a városhierarchiát a városi alapfunkciók (közigazgatás, oktatás, igazságügy stb.) mennyisége és sokfélesége (pl. az ellátott feladatok szintje és gyakorisága, a központi szerepkör, a vidék ellátása stb.) alapján lehet a legjobban meghatározni. A századforduló időszakára koncentrált városhierarchia-rendszerében a fentebb említett funkciókat és azok mennyiségi adatait alapul véve egy olyan rangsort állított fel, ami öt fő- és nyolc alkategóriába sorolta a magyarországi városokat, s itt nem csak azokkal foglalkozott, amelyek városi ranggal rendelkeztek a dualizmusban, hanem azokkal is, amelyek kimerítették a feltételeket. A kategorizálás a következő: I. Regionális központok (teljes értékűek, részlegesek), II. Fejlett megyeszékhelyek (teljes értékűek, részlegesek), III. Megyeszékhely szintű városok (teljes értékűek, részlegesek), IV. Középvárosok (teljes értékűek, részlegesek) és V. Kisvárosok.³⁶

Az ugoccai települések közül mindössze Nagyszőlős, a megyeszékhely található meg a kategorizálásban. Nagyszőlős a középvárosok főkategóriájának a részleges központ alkategóriájában lett meghatározva. Ez azt jelentette, hogy olyan intézményekkel és hivatalokkal rendelkezett, mint a pénzügyőrség, a vasúti mérnökségek, a csendőrszakaszok székhelyei, a megyei és járási hivatalok, a közjegyzők stb., a kategóriában elért legmagasabb szintű településhez képest pedig az intézmények felével-háromnegyedével bírt. (Beluszky 1990, 17–18. p.)

A Beluszky-féle városhierarchia a kategorizálás alapján külön foglalkozott Északkelet-Magyarországgal, ahol arra az eredményre jutott, hogy a városodás mértéke alacsony, 10%-on aluli volt Máramarosban, Beregben, Ungban és Ugocsában is. A városok szerepét ezekben a vármegyékben többnyire kis népességű, valódi polgársággal és

³⁶ A kategorizálás részletes alapjait lásd: Beluszky 1990, 17. p.

városi jelleggel alig rendelkező adminisztratív központok töltötték be. Legfontosabb városodási alapjuk a közigazgatási és az államigazgatási funkciók letelepítése volt, de szerepet játszott még a vasútépítés, az állami ipartelepítés, vagy a hadsereg állomáshelyeinek otlléte is. Az állami beavatkozás folytán tehát számos csekély népességű, egyébként városi jegyekkel nem rendelkező település kapott intézményrendszert, s emelkedett följebb a településhierarchiában. Ilyen volt Nagyszőlős, de több más vármegyeszékhely is, mint pl. Csíkszereda, Turócszentmárton, Magyaróvár vagy Aranyosmarót is. Hiányzott viszont a valódi polgárság, a modernizációs folyamatokban erős volt az államtól való függés, vagyis az ún. belső erőforrásokat jóval felülírták a külsők, ami jelentősen eltért a nyugat-európai gyakorlattól. Nagyszőlős a közigazgatási funkciói és az állam újraelosztó szerepe nélkül nem került volna be a fenti kategorizálásba ugyanúgy, ahogyan a dualizmusban nem volt hivatalosan sem városként definiálva. (Beluszky 1990, 18–20. p.)

1884-től Nagyszőlősön már ipartestület működött, a magyar gazdasági vérkeringésbe pedig az 1872-ben épült, a Királyházát Bátyuval összekötő vasútvonal kapcsolta be igazán. Ehhez jött még 1908-ban a Borzsavölgyi Gazdasági Helyi Érdeklő Vasút megépülése is. (Orbán 2022, 19. p.) Már az 1900-as évek elejétől látszott, hogy Nagyszőlős befektetőket keresett a településen lévő jelentős munkaerő lekötésére. Mindez azért is fontos, mert az iparban dolgozók aránya már ekkor meghaladta a 7%-ot a munkát vállaló lakosság körében. Nagyszőlősön erős volt a bányai ipar, ennek kiemelkedő vállalata volt a Feketehegyi Magyar Királyi Állami Kőbánya, amely 1898-tól már a magyar állam tulajdonában volt. A kitermelt követ 14 db emberi erővel mozgatott keskeny nyomtávú kőszállító kocsival juttatták el egy átrakodó helyhez, amit egy 1,5 km hosszú iparvágány kötött össze a Fekete-hegy MÁV-megállóhelyel. (Beneš 1996, 106. p.) Ezenkívül jelen volt a fűrész- és fafeldolgozó ipar, a malomipar és az újdonságnak számító villamosipar is. A vármegyeközpont ismert volt szeszgyáráról, amely eleinte ifj. báró Perényi Zsigmond tulajdonát képezte, majd bérlők működtették a napi 1,2 tonnányi szemes terményt felhasználó gyárat. (Braun 2021, 352–353. p.) 1905-ben részvénytársaság formájában elkezdődött egy agyagipari gyár létesítése, majd a nagyközségben működő két varroda mellett egy harmadik létrehozása.³⁷

A „város” közvilágításának kiépülése is hamar elkezdődött, először gázégőkkel, majd elektromossággal. A gázégők 1898-ban már biztosan működtek, s este tíz óráig világítottak, ami mintegy meghosszabbította a település mindennapjait. Nagy valószínűséggel a közvilágítás megjelenésének is köze volt ahhoz, hogy a későbbi években folyamatosan érkeztek kérvények a törvényhatósági bizottsághoz a kávéházak és a

37 KTÁL 674. fond 7. opisz od. zb. 144. Törvényhatósági jegyzőkönyv. 1905. október 12. 306–307. bj.

kocsmák záróra-időpontjainak kitolása ügyében.³⁸ A közvilágításra való igénynek voltak közbiztonsági okai is, pl. Erdélyben már a 19. század közepén a városi civilizáció egyik jelének tekintették a közvilágítást, s a század közepén a városok felsőbb utasításra meg kellett, hogy szervezzék annak valamilyen formáját. (Pál 2003, 426. p.)

1910-ben a nagyszőlősi képviselő-testület 7000 korona értékben 16 lámpát és lámpaoszlopot állíttatott fel, amelyek a nagyközség utcáin szétszórva működtek, s csak részben oldották meg a közvilágítási feladatokat. „Szakértők véleménye szerint Nagyszőlős közvilágításának ellátására körülbelül 200 darab egyenkint 40 gyertyafényű izzólámpa volna szükséges.”³⁹ Még 1910-ben pályázatot hirdettek a közvilágítás fejlesztésére, amelyre három ajánlat érkezett. Az első a Világítási és Vízmű Rt. részéről, amely olyan telepet tervezett a településre, amelyben „az elgázosított szénből nyert nagy hőerejű világító gáz egy része motorok hajtására szolgál, melyek forgóáramu generátorokat hajtva, elektromos energiát állítanak elő”.⁴⁰ A tervezet az elektromos lámpákon kívül a belső, forgalmasabb utcákra nagyobb teljesítményű gázégők telepítését is tartalmazta, továbbá Királyháza nagyközség⁴¹ közvilágításának a tervét is. A második pályázat a Magyar Siemens-Schuckert Művektől érkezett. Az ajánlat tisztán elektromos világítást foglalt magában mind Nagyszőlős, mind Királyháza részére, s a magánfogyasztóknak is elérhető lett volna a lakóházak világításához. A harmadik ajánlatot a Ganz-féle villamosági részvénytársaság adta, ami szintén tartalmazta Királyháza világítását is.⁴² Nagyszőlős igyekezete nem volt véletlen az elektromos világítás megvalósítása ügyében, hiszen a modern városokhoz már a dualizmusban is hozzátartoztak a közművesítések különböző fajtái, mint pl. a vízművek, a villanyvilágítás, melyet először 1884-ben Temesváron vezettek be, s Magyarországon, illetve a kontinentális Európában itt használták elsőként utcák megvilágítására. (Pál 2003, 440. p.)

A fenti villamosítási pályázatot a budapesti Világítási és Vízmű Rt. nyerte meg, amely 1911-ben szerződést kötött Nagyszőlős vezetésével, egy elektromos teleppel kombinált gázgyár létesítéséről és üzembérletéről. 1912. szeptember 4-én megalakult az Ugoicsai Világítási Rt., 250 000 korona részvényekben elhelyezett alaptőkével és Budapest székhellyel.⁴³ Célja Nagyszőlős és Királyháza nagyközségek világításának

38 Uo. 365. bj.

39 *Ugoicsa Vármegye*, 1910. május 24., 1. p.

40 *Ugoicsa Vármegye*, 1911. február 8., 2. p.

41 Az 1910-es években egyre inkább úgy tűnt, hogy Nagyszőlős után Királyháza válik a legfontosabb ipari központok egyikévé Ugoicsában. Mindezt főként vasúti csomópont jellegének köszönhette.

42 *Ugoicsa Vármegye*, 1911. február 8., 2. p.

43 Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), Levéltári iratok (1300–2022), VII A jogszolgáltatás területi szervei (1841–1956), 2 Pesti (1875-től) Budapesti Királyi

megoldása, fejlesztése és villamosítása volt. A nagyszőlősi magánházak fogyasztásának kielégítésére kb. 3000 darab izzólámpa beszerelésével számoltak.⁴⁴ Nem sokkal később Huszt városa is a Nagyszőlősön létesített telepről kapta az elektromos áramot, amely így a villamosítás kezdeteinek térségbeli központjává vált. (Orbán 2022, 19. p.)

A Világítási és Vízmű Rt. által tervezett elektromos teleppel kombinált gázgyár megépítése 1912-ben még zajlott, s az Ugocsai Világítási Rt. már ekkor igyekezett megszerezni a létesítmény tulajdonjogát „[...] a nagyszőlősi üzemszerződés átruházásának végleges elintézése [...]”⁴⁵ által, ami azonban egész fennállása idején nem sikerült. Az utóbb említett részvénytársaság és Nagyszőlős vezetése között fennálló tisztázatlan viszony azt a látszatot kelti, hogy egy megvalósuló helyi projektbe kénytelenek voltak máshonnan tőkét beengedni, ami az Ugocsai Világítási Rt. alapítóinak összetételéből is jól látszott. Mindezek ellenére Nagyszőlős vezetése nem akadályozta a részvénytársaság munkáját, amelynek deklarált célja volt, hogy a létesített telepet üzemeltesse, amit az alapszabályában is megfogalmazott: „A társaság célja: a./ a nagyszőlősi építés alatt lévő, illetve építendő gázgyár valamint az ugyanott építendő, továbbá a hozzá kapcsolódó villamos és erőátviteli telepek bérbevétele, üzemeltetése.”⁴⁶ A közvilágításon és az elektromosság bevezetésén túl a cég vízművek és csatornázás kiépítését is tervezte a településen. Az Ugocsai Világítási Rt. terjeszkedési törekvései végül nem valósultak meg, mivel fennállása alatt „egyedüli üzletét a nagyszőlősi világítási telep üzemeltetése képezi”.⁴⁷

Az Ugocsai Világítási Rt. a Világítási és Vízmű Rt.-től a nagyszőlősi telepre vonatkozó üzembérleti szerződést megvásárolta és átvette. Hivatalos lapjává a *Pesti Hírlapot* választotta, amelyben a közgyűlési meghívókat kötelezően közzé kellett tennie.⁴⁸ Az alapítási tervezetnél tizenöt részvényest sorol fel az okirat, akik közül mindössze kettő volt helyi illetőségű, a nagyszőlősi Gutmann Emmánuel bankigazgató és a szintén nagyszőlősi Deutsch Jenő takarékpénztár-igazgató, akik mindössze 5000 koronányi alaptőkét fektettek volna a részvénytársaságba, így a tőke legnagyobb része nem helyből, hanem elsősorban Barankovics Péter karánsebesi kereskedőtől és Dr. Fraenkel Nándor lugosi ügyvéd-től érkezett.⁴⁹ Végül az Ugocsai Világítási Rt. első igazgatóságát három évre

---

Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai (1872–1950), e Cégbírószági iratok (1876–1949), 2170 (1915) Ugocsai Világítási Rt. (1912–1925), (a továbbiakban: VII 2 e 2170) 4943 kd. A Ugocsai Világítási részvény társaság alapszabályai.

44 Ugocsa Vármegye, 1910. május 24., 1. p.

45 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1916. december 14-i jegyzőkönyv.

46 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. A Ugocsai Világítási részvény társaság alapszabályai.

47 BFL VII 2 e 2170 836 kd. Igazoló nyilatkozat. 1915. február 17.

48 BFL VII 2 e 2170 836 kd. Igazoló nyilatkozat. 1915. február 17.

49 BFL VII 2 e 2170 836 kd. Alapítási tervezet és részvényalírási ív.

választották. Ebben a testületben tagokként Dr. Fraenkel Nándor, Barankovics Péter, Dr. Szunyog Mihály, Molnár Lajos és Neuer Ignác voltak. Az igazgatóság tagjai közé még 1912. október 31-én Ugocsa felső politikai vezetői közül is többeket megválasztottak,⁵⁰ úgymint Szentpály István országgyűlési képviselőt, Szentpály Miklós vármegyei alispánt, Guttman Emmánuel és Deutsch Jenőt.⁵¹ Egy másik szerv, a felügyelőbizottság tagjai inkább bírtak helyi kötődéssel, mint az igazgatóság. Ennek elnöke Ujhelyi-Vitkay Sándor (Nagyszőlős), alelnöke Ney Pál, tagjai pedig Kiss Antal, Ladányi Károly,⁵² Dr. Volenszky Kálmán nagyszőlősi lakosok, továbbá Dr. Fraenkel Ákos lugosi, Szunyog Sándor és Keppich B. Manó karánsebesi, Dr. Wirth Izsó és Stein Aladár orosi lakosok voltak.⁵³ Az Ugocsához kapcsolódó igazgatásági és ellenőrző bizottsági tagok azonban 1914. tavaszán ismeretlen okok miatt lemondtak a tisztségükről.⁵⁴

1915-ben már az első üzeméven túl volt a részvénytársaság, ám veszteséges volt, főként azért, mert az „észak-keleti orosz invázió következtében a csatározásoknak közvetlen közelében fekvő Nagyszőlősről a fogyasztóközönség legnagyobb része elmene-kült és lassan-lassan, hetek, sőt hónapok múltán kezdtek visszatérni”.⁵⁵ Ennek ellenére a nagyszőlősi telep 1627 villamos lámpát működtetett magánfogyasztóknál, 100 darabot utcai világításra, 77 darabot a vasútállomáson és közelében, szintén magánfogyasztóknál 6 ívlámpát, 7 db elektromos forgómotort és 2 db villamos szellőztetőt. Ugyancsak a telepről működtették a királyházai MÁV-állomás 336 ívlámpáját, s a nagyszőlősi magánfogyasztók, valamint a település utcai világításának 195 ún. légszeszláng lámpáját is.⁵⁶

1916-ban még mindig a háború okozta nehézségekkel küzdött a részvénytársaság, melyek „az üzemanyagok megszerzésében, a személyzethiányban, az anyagok drágaságában és a vasuti szállítás nehézségeiben nyernek kifejezést”.⁵⁷ 1916-ban az üzemszerződés kérdése továbbra sem volt teljesen tisztázva Nagyszőlős és az Ugocsai

50 A helyi kötődésű igazgatásági és ellenőrző bizottsági tagok – azon a nyilvánvaló motiváción túl, hogy a vármegye gazdasági életét egyéb vármegyebeli tisztségüknel fogva is ellenőrizték s rálássanak működésére – havi 50 korona tiszteletdíjat kaptak a részvénytársaságon belüli tevékenységükért.

51 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1912. október 31.-i jegyzőkönyv.

52 Ugocsa vármegye főbírója volt 1909-ben. (*Néptanítók Lapja*, 1909. december 30., 11. p.)

53 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1912. szeptember 4-i jegyzőkönyv.

54 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. Lemondólevelek. (A lemondólevelek többségében nem volt megjelölve semmilyen indok, míg némelyek az egyéb teendőkre való tekintettel mondtak le. A lemondások egybeesése az időpontot tekintve viszont mást sejtet a háttérben, elsősorban a helyi elit és a vármegyén kívüli tőkészek konfliktusát.)

55 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1915. június 27-i jegyzőkönyv.

56 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1915. június 27-i jegyzőkönyv.

57 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1916. december 14-i jegyzőkönyv.

Világítási Rt. között. 1918-ban a telep már katonai irányítás alatt állt, de így sem volt képes a működésre, mert „még a katonai parancsnokság sem tudott kellő mennyiségű szénét beszerezni”.⁵⁸

A részvénytársaság 1920 után is folyamatosan megtartotta éves közgyűléseit, s mindannyiszor kifejezték működésképtelenségüket. A céget végül 1925. augusztus 12-én számolták fel az alakuló 250 000 koronányi alaptőkéhez viszonyított 250 000 korona veszteséggel.⁵⁹

Irodalom

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára

Levéltári iratok (1300–2022), VII A jogszolgáltatás területi szervei (1841–1956), 2 Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai (1872–1950), e Cégbírószági iratok (1876–1949), 2170 (1915) Ugocsa Világítási Rt. (1912–1925)

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztálya

(Derzhavnij archiv Zakarpatskoji oblaszti, viddil u m. Berehove), 674. fond – Ugocsa vármegye főispánjának iratai (1839–1915)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Polgári kori kormányhatósági levéltárak – K szekció (1770–1973), Miniszterelnökségi Levéltár (1850–1973), Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944)

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára

IV. Megyei törvényhatóságok (1451–1950), 1102. Ugocsa vármegye alispánjának iratai (1910–1919)

Szakirodalom

Beluszky Pál 1990. A polgárosodás törekeny váza – Városhálózatunk a századfordulón I. (Városhierarchia – vázlat, tényképekkel). *Tér és Társadalom*, 3–4. sz. Budapest, MTA Regionális Kutatások Központja, 13–56. p.

Braun László 2017. *A hegyvidéki akció története 1897–1910 között*. Doktori (PhD-) értekezés. Debrecen.

58 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. 1918. január 12-i jegyzőkönyv.

59 BFL VII 2 e 2170 4943 kd. Az Ugocsa Világítási Rt. felszámolási végzése.

- Braun László 2021. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. Az ipar fejlődése. In Dr. Csatóry György (főszerk.): *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász-Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 344–357. p.
- Beneš, Karel 1996. *Vasúti közlekedés Kárpátalján*. Budapest, MÁV Rt. Vezérgazgatósága.
- Cieger András 2003. Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítő lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. In Horváth Gergely Krisztián (főszerk.): *Korall*. Budapest, Társadalomtörténeti Egyesület, 87–106. p.
- Katus László 1966. Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. In Hanák Péter (szerk.): *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Katus László 2012. *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, Kronosz Könyvkiadó Kft.
- Kemény G. Gábor (szerk.) 1956. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892–1900*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Nagy Mariann 2009. A felvidéki akció. Állami gazdaságpolitika a peremvidékek felzárkóztatása érdekében. In Gulyás László (szerk.): *Közép-európai közlemények*, 2. évf. 2–3. sz. Szeged, 22–30. p.
- Orbán László 2022. Ugocsa a századforduló Monarchiájában, avagy a „boldog békeidők” esszenciája (1890–1914). In Szemere Judit (főszerk.): *Kárpátaljai Hírmondó*. Budapest, Kárpátaljai Szövetség, 18–19. p.
- Pál Judit 2001. Modernizáció a Székelyföldön a 19. században. Az állam és a helyi autonómiák viszonya. In Pál Judit–Fleisz János (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Csíkszereda, Pro-Print, 178–223. p.
- Pál Judit 2003. *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

Korabeli kiadványok

- A Beregszászi M. Kir. Állami Főgimnázium XXIII-ik évi értesítője*. Beregszász, 1913.
- A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása*. Első és Harmadik rész. A népesség részletes leírása. Budapest, 1907.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. Budapest, 1912.
- Aczél László 1908. *Ugocsa vármegye népoktatásügye 1880–1902*. Budapest, Franklin Társulat.
- Magyar Bánya-Kalauz – Ungarisches Montan-Handbuch*, 8. évf. (1914).
- Nagytarna Jezuri-Mihálybánya bericht von Heinrich Berman bergwerks-consulent*. Budapest, 1893.

Sajtó

- „Heti Szemle”, 1911
- Bányászati és Kohászati Lapok*, 1913
- Görög Katholikus Szemle*, 1911
- Határszéli Ujság*, 1922
- Magyar Nemzet*, 1904
- Magyarország*, 1904
- Nagyszőlősi Hírlap*, 1908

Néptanítók Lapja, 1909

Szamos, 1889

Ugocsa Vármegye, 1910, 1911

Ugocsa, 1897

László Orbán

Modernization and State Intervention in the Periphery. Industrialization in Ugocsa County and Nagyszőlős during the Dual Monarchy Era

In the second half of the Dual Monarchy, modernization processes began in several areas of Ugocsa County, a region located on the periphery of the Monarchy, including the economy and, within that, industry. Slow but measurable progress was evident in the light, manufacturing, and mining industries, while other sectors—such as railway construction and public lighting—were characterized by vigorous and rapid development. The areas mentioned were unable to achieve the goals that were vaguely defined even at the time, and catching up with the more developed regions of Hungary did not succeed; there was only a moderate approximation toward the national average. However, the Hungarian government's so-called "Highland Action" (hegyvidéki akció), in which the county participated from 1904, brought discernible and important results. A remarkable innovation was the resolution of the public lighting and partial electrification of Nagyszőlős and Királyháza, which garnered great interest among the local population. Unfortunately, this only truly commenced from 1914 and did not fully realize its potential. Furthermore, the turn of the century transformed the county seat, Nagyszőlős, into a genuine town from both an administrative and industrial perspective.